

## **ЦИТАТА У ВИРАЖЕННІ ЕКСПРЕСИВНОСТІ В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПРОПОВІДЯХ**

У статті досліджується питання про використання цитат в сучасних українських проповідях. Автор виокремлює такі цитування, як Біблійні, проповідників, преподобних, з творів класиків української літератури тощо.

Ключові слова: проповідь, цитата, експресивність.

Релігійний стиль – це окремий функціональний різновид сучасної української літературної мови зі специфічною сферою використання й мовними особливостями, що є повноцінною складовою української літературної мови. Він убирає в себе елементи різних функціональних стилів, зокрема художнього й публіцистичного, що виявляється в наявності великої кількості образних виразів, використанні експресем з метою впливу на слухача під час богослужінь. На близькість релігійного й публіцистичного стилів указує агітаційність і цілеспрямований вплив. Однак, на відміну від публіцистики, в релігійному стилі майже немає місця стилістично низькому, в ньому використовуються не просто експресивно забарвлені мовні одиниці, а слова й вирази, що належать високому стилю.

Значна частина жанрів релігійного стилю сучасної української літературної мови належить до експресивних, що експлікується і на проповідь, оскільки емоційність й експресивність відіграють у промовах священника особливу роль для впливу на душі прихожан, переконанні їх у правді сказаного.

Проповідь як промова священнослужителя на богослужінні або після його закінчення з метою пояснення прочитаних уривків зі священних книг, змісту й значення церковного свята, що відзначається, а також із метою наставлення вірних згідно з істинами християнської віри розглядається нами як мовний жанр – експлікатор релігійного стилю – і як мовленнєвий жанр, що є однією з базових одиниць релігійної комунікації, релігійного дискурсу, який, подібно до деяких інших жанрів (академічна лекція, наукова доповідь тощо), можна прирівняти до специфічного дискурсу.

З огляду на складність і відповідальність процесу створення проповіді очевидною стає необхідність оволодіння священником основними складовими комунікативної компетенції й принципами ораторського мистецтва, адже жанр проповіді є своєрідним симбіозом комунікативної лінгвістики, стилістики й риторики, де особливе місце належить використанню експресивних засобів.

Цитування як виразник мовленнєвої експресії є невід'ємним компонентом української проповіді. Воно базується на ретроспекції –

властивості тексту відправляти слухача до раніше повідомленої змістово-фактуальної інформації [2, с. 17].

„Цитата (нім. *zitat*, від лат. *cito* – навожу, викликаю, проголошую) – дослівно наведений у мовленні уривок якогось тексту чи точно відтворений вислів якоїсь особи. Цитати включають як в усний, так і в писемний словесний масив; цитувати можна й усну, і писемну мову” [9, с. 816]. Цитата – це також відрізок тексту, що звернений у минуле та який відсилає до попереднього досвіду [2, с. 17]. Цитати посилюють експресію виступу священика й активізують увагу мирян. Традиція використання цитат у християнських творах дуже тривала. Д. Лихачов так писав про специфіку цитування давніми книжниками: „Чим авторитетніше коло авторів, з яких складаються письменником „квіти” його стилю, тим сильніше вони налаштовують читача на благочестивий лад своєю звичною піднесеністю, тим легше викликають вони благоговіння і свідомість висоти описуваного” [5, с. 106]. Наприклад, І. Галятовський радив використовувати в проповідях цитати з Біблії, матеріал життя святих, церковних учителів – Василя Великого, Григорія Богослова, Іоанна Златоуста, Афанасія Феодорита та ін. [8, с. 13].

Сучасним українським проповідям характерне вживання колоритних цитат із Біблії, цитування проповідників, творів класиків української та зарубіжної літератури.

Репрезентуючи жанр церковно-релігійного красномовства, проповідь, природно, містить у собі велику кількість біблійних цитат, що відзначаються потужною експресивністю, адже основа кожної української проповіді – це вчення Господа нашого Ісуса Христа, яке зафіксоване в Книзі Книг – Біблії. Цитування Святого Письма є фундаментальною рисою гомілетичного красномовства, наприклад: *„Відчуваючи ці турботи Праведного Йосифа, Пресвята Діва Марія не відважується, однак, відкрити Йому предвічну Божу таємницю – мовчить і терпить, аж доки ангел у сні не відкрив йому цю Божу таємницю: „Йосифе, сину Давидів! Не бійся прийняти Марію, жону твою, бо зачате у Ній є від Духа Святого” (Мф. 1, 20)”* (протопресвітер Семен (Гаюк); *„А тоді прийдіть і будемо правуватися, закликає Господь: „Коли ваші гріхи будуть як кармазин, – стануть білі, мов сніг; якщо будуть червоні, мов багрянця, – то стануть, мов вовна вони! (Іс. 1, 18)” Амінь”* (протоієрей Петро (Дмитрук); *„Саме цього вчать нас сьогодні мільйони жертв геноциду: „Поводитися достойно покликання.., з довготерпеливістю, терплячи один одного в любові, стараючися зберігати єдність духа зв’язком миру” (Ефес. 4:1-3)”* (архієпископ Ігор (Ісіченко) та ін. Л. Грановська пояснює: „Події Священної історії, викладені у Старому й Новому Заповітах, являли для будь-якого віруючого непроминальні цінності – пам’яті й часу. Вони співвідносяться з теперішнім, надають сенсу сучасним подіям („теперішній час богословського узагальнення”) і таким чином набувають позачасового характеру” [2, с. 98].

Емотивна виразність спирається також і на цитування проповідників, преподобних, зокрема Св. Василя Великого, преподобного Ісидора Пелусіота: *«Так, у другій Коліноприклонній Молитві Св. Василя Великого на Зелені Свята глибоко вияснено про рідну мову в Церкві: „Господи, Ісусе Христе, Боже наш!»*

*Ти людям подав мир Свій і Дар Найсвятішого Духа... Ти сьогодні цю Благодать відкрито подав Своім Учням і Апостолам, і уста їхні язиками огненними зміцнив, і через них увесь людський рід почув Богопізнання на рідній мові своїй»*» (митрополит Іларіон (Огієнко); *«Але які втішливі слова для себе з приводу плачу жінок ми читаємо у преподобного Ісидора Пелусіота: „Непотрібно оплакувати мужнього борця, який виходить на подвиг, де покривається він пилюкою і терпить удари, тому що труди його закінчуються вінцями. Не можна також супроводжувати сльозами звитяжного воїна, який йде на битву, на якій можна притерпіти і рани, і смерть, тому що повернеться він переможцем і буде нагороджений пам'ятниками і похвалами. Потрібно ж за тими плакати, які виходять на розбій і людиновбивство»*» (митрополит Димитрій (Рудюк) та ін.

Як не менш експресивні сприймаються в проповідях і цитати з творів класиків української літератури, зокрема Т. Шевченка, особливо коли цитування йде після виголошення прізвища Кобзаря, що, як ми вже зауважували, набуває експресивного символічного значення завдяки своїй прецедентності: *«Наш безсмертний поет-страждаець Шевченко в тяжкі хвилини свого життя з вірою споглядав на Пресвяту Діву Марію, як на єдину надію всіх християн і натхненно від глибини люблячого серця співав їй: „Все упованіє моє На тебе, мій пресвітлий раю, На милосердіє Твоє, – Все упованіє моє На Тебе, Мати, возлагаю... ”*» (протопресвітер Семен (Гаюк).

Особливої експресії набувають цитати, що стали крилатими виразами, або ептонімами, у яких чітко простежується оцінка, дана автором: *„Специфічним типом експресивності є апеляція до авторитета, що властива всім крилатим словам та висловлюванням, якщо взяти до уваги, що будь-яке мовне явище, яке контрастує із звичайним, стандартним „працює” на експресію. Цей своєрідний тип експресивності ептонімів зумовлено передусім оцінкою, що її дає автор твору-першоджерела ептоніма – явищу дійсності, яке ним відображається»* [4, с. 63]. Наприклад: *«На адресу тих, хто протистояв імперським амбіціям царського режиму, Шевченко проголосив: „Борітеся – поборете! Вам Бог помагає!”*» (архієпископ Ігор (Ісіченко); *«Коли ж нахилиться день життя до заходу, і відвідає нас смертна ніч і будемо знемагати і духом, і тілом, тоді що ми зможемо зробити доброго, окрім того, що будемо шукати в немочах спокою? Тоді будемо собі говорити: „Немає сил у мене ходити до храму. І все, як у тій байці Крилова: „Лето красное пропела”*» (митрополит Димитрій (Рудюк).

Як зазначають дослідники, *„... емоційність властива більшості ептонімів: їхні тексти – джерела – результат спеціалізованої форми діяльності, яку спрямовано на висловлення людських почуттів. Тому вони здатні емоційно „заражати” весь текстовий простір, що зберігається в семантиці тих документів, які отримують самостійне життя в мові. Унаслідок цього емотивної значущості набувають звороти, які не містять емотивів, що взагалі властиво для мовлення в його протиставленні мові»* [4, с. 62]. Щоправда, інколи почуття, первісно закладені в крилатий вислів, можуть трансформуватися в зовсім протилежні, як, наприклад, упевненість в іронію, що ілюструє приклад з проповіді: *„Старші з*

вас, напевне пригадують, як часто цитували большевики їхні улюблені слова: „*Ми не можемо чекати милостей від природи, взяти їх у неї – наше завдання*”. Довколишня природа, як і загальні умови життя в посткомуністичному світі добре ілюструють наслідки руйнівної праці носіїв цих ідей” (архієпископ Ігор (Ісіченко).

Дослідники акцентують на тому, що стилістичний ефект посилюється тоді, коли промовець звертається до добре відомого всім слухачам контексту, позначеного виразністю ще в першоджерелі, як, очевидно, у наведеному вище прикладі. Зокрема В. Чабаненко підкреслює: „Ясна річ, експресивність ремінісцентного мовного елемента може бути подвійною, якщо цей елемент був інтенсифіковано виразним ще в першотексті і якщо давня його підсилена виразність ще й до сьогодні не вивітрилась” [7, с. 225]. Принагідно зазначимо, що звертання до світської (як української, так і зарубіжної) літератури схвалюється не всіма християнськими конфесіями. Зокрема, проти цього виступають представники УПЦ Московського патріархату, що видно з посібників гомілетики для семінаристів. Так, у додатку до одного з них на питання: „Чи можна в проповідях посилатися на світських класиків, письменників та цитувати їх у церкві?” сказано: „Аж ніяк не можна. Це буде свідчити лише про те, що проповідник незнайомий з творіннями св. отців, в яких можна черпнути значно більше, ніж у писаннях світських письменників на будь-яку духовну тему” [3, с. 23].

Однак при цьому сучасні проповіді представників інших конфесій містять у своєму арсеналі колоритні літературні цитування, що відзначаються потужною експресивною виразністю. Очевидно, застосування теорії інтертекстуальності є особливо важливим при дослідженні цитат у сучасних українських проповідях, оскільки „інтертекстуальність є засобом передачі інформації у вигляді „чужого слова”, яке розкодовується за умови спорідненості фонових знань автора та реципієнтів” [6, с. 1].

Отже, цитування міцно зафіксувалися в системі експресивних засобів української мови, у тому числі в релігійному стилі як її функціональному різновиді. **На відміну від лексичної експресивності, яка виступає як елемент семантичної структури слова, синтаксична експресивність виявляється в посиленні (сенсифікації) синтаксичної конструкції. При цьому і лексична, і синтаксична експресивність підпорядковані одному – тому, що В. Виноградов називав „зацікавленість у враженні” [1, с. 102]. У сучасній проповідницькій літературі цитати реалізують загальну інформативно-переконувальну семантику. Їх основною функцією є актуалізація повідомлення з повчальним змістом, що поєднується з додатковою експресивно-емоційною семантикою та передбачає естетичний вплив на мирянина, формування його духовних цінностей і світоглядних позицій під час проповіді.**

## ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В. В. О художественной прозе / В. В. Виноградов. — М. — Л. : Государственное изд-во, 1930. — 186, [6] с.

2. Грановская Л. М. Риторика / Л. М. Грановская. — М. : Азбуковник, 2004. — 218 с.
3. Конспект по гомилетике для III—IV курсов ХДС. — Х. : ХДС, 2004. — 25, [2] с.
4. Кудрявцева Л. О. Сучасні аспекти дослідження мас-медійного дискурсу: експресія — вплив — маніпуляція / Л. О. Кудрявцева, Л. П. Дяченко, О. М. Дорофєєва [та ін.] // Мовознавство. — 2005. — № 1. — С. 58—66.
5. Лихачев Д. С. Поэтика древнерусской литературы / Д. С. Лихачев. — [3-е изд. доп.]. — М. : Наука, 1979. — 359, [1] с.
6. Рябініна О. К. Інтертекстуальність у дискурсі сучасної української преси : лінгвістичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. К. Рябініна. — Х., 2008. — 19 с.
7. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови : [Монографія] / В. А. Чабаненко. — Запоріжжя : ЗДУ, 2002. — 351 с.
8. Чепіга І. П. «Ключ розуміння» Іоанікія Галятовського — видатна пам'ятка української мови XVII ст. / І. П. Чепіга // Галятовський І. «Ключ розуміння» / підгот. до видання І. П. Чепіга. — К. : Наук. думка, 1985. — С. 5—51.
9. Українська мова : Енциклопедія / [уклад. В. М. Русанівський та ін.]. — 3-тє вид., зі змін. і допов. — К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2007. — 852, [4] с.

Ярыгина В.В. Цитата в выражении экспрессивности в современных украинских проповедях. В статье исследуются вопросы об использовании цитат в современных украинских проповедях. Автор выделяет такие цитирования, как Библейские, проповедников, преподобных, с произведений классиков украинской литературы и т.д.

Ключевые слова: проповедь, цитата, экспрессивность.

Iarygina V.V. A quotation in expressiveness in modern Ukrainian sermons. In this article the questions about using quotations in modern Ukrainian sermons are studied. The author selects such citations as Biblical, preachers, reverends, from the works of the classics of the Ukrainian literature and so on.

Key words: a sermon, a quotation, expressiveness.